

Att tänka själv i en uppkopplad värld

En lärarhandledning om källkritik i grundskolan

Källkritik i en digital vardag

På Advania ser vi varje dag hur digitalisering och AI skapar nya möjligheter att lära, samarbeta och utvecklas. Samtidigt blir det allt viktigare att kunna värdera information och förstå hur digitalt innehåll skapas och sprids.

I en tid där informationsflödet aldrig sinar och där AI (artificiell intelligens) blir en allt naturligare del av vår vardag, räcker det inte längre med att bara kunna använda digitala verktyg. Vi måste också kunna värdera det vi ser, läser och delar.

Digital kompetens handlar om mer än att hantera en dator eller en surfplatta. Det handlar om förmågan att ställa de svåra frågorna:

- Vem ligger bakom informationen?
- Vad är syftet med budskapet?
- Är innehållet skapat av en människa eller med hjälp av AI?

Vi tror på en skola där teknik kan stärka lärandet och där det kritiska tänkandet ger både lärare och elever verktygen för att navigera tryggt i en digital värld. Med den här handledningen vill vi ge inspiration och konkreta övningar som gör det lättare att arbeta med källkritik i klassrummet.

”Tillsammans kan vi hjälpa nästa generation att bli nyfikna, medvetna och källkritiska användare av digital information.”

KÄLLKRITIK FÖR LÅGSTADIET (ÅK F–3)

Tema: Bli en digital detektiv!

Barn möter varje dag information genom spel, filmer, sociala medier och andra digitala kanaler. Redan i lågstadiet kan de börja träna på att ställa frågor om det de ser och hör. Källkritik i åk F-3 handlar inte om att vara skeptisk mot allt, utan om att väcka en sund nyfikenhet. Genom att lekfulla övningar och enkla frågor får eleverna träna på att skilja mellan fakta, åsikter, påhitt och reklam.

FYRA FRÅGOR ATT STÄLLA

Lär eleverna att alltid ställa sig dessa frågor när de ser eller hör något nytt:

- **VEM?** Vem har gjort eller delat det här? Är det en kompis, en forskare eller ett företag som vill sälja något?
- **VARFÖR?** Vill någon informera, underhålla eller sälja något?
- **NÄR?** Är det här gammalt eller nytt? (Viktigt på t.ex. YouTube där gamla klipp kan se nya ut).
- **KÄNSLOKOLLEN:** Hur känns det i magen? Känns det rätt och riktigt eller känns det knas? Om något gör dig väldigt glad, arg eller rädd kan det vara bra att stanna upp och undersöka informationen lite extra.

ÖVNING 1:

Sant, Falskt eller Nja?

Den här övningen hjälper eleverna att värdera påståenden och förstå att allt man hör inte är sant.

Gör så här: Läs upp följande påståenden. Eleverna får visa med händerna:

TUMME UPP
Sant

HANDFLATA ÅT SIDAN
Vet ej/Tveksamt

TUMME NED
Falskt

PÅSTÅENDE A

"Glass smakar gott."

FRÅGA

"Jag ser att de flesta har tummen upp, men är det någon som har tummen ner eller i mitten?"

DISKUSSION

Om någon inte gillar glass, betyder det att påståendet är falskt för dem? Förklara att detta är en åsikt. Det finns inget rätt eller fel svar, eftersom det handlar om vad man själv känner.

BEGREPP/NYCKELORD

Tycka, känna, olika.

PÅSTÅENDE B

"Det regnar köttbullar från himlen varje tisdag."

FRÅGA

"Varför har alla tummen ner? Kontrollerade ni detta i tisdags?"

DISKUSSION

Här pratar ni om rimlighet. Vi behöver inte gå ut och titta varje tisdag för att veta att det inte stämmer, eftersom vi vet hur väder fungerar. Det är ett påhittat påstående som ska lura oss eller vara roligt.

BEGREPP/NYCKELORD

Möjligt, omöjligt, luras.

PÅSTÅENDE C

"Hundar har fyra ben."

FRÅGA

Hur vet vi helt säkert att det här stämmer?"

DISKUSSION

Det här är ett exempel på fakta. Vi kan titta på en hund, läsa i en bok om djur eller titta på ett foto. Det är något som går att bevisa och som är sant för alla, oavsett vad man tycker om hundar.

BEGREPP/NYCKELORD

Bevis, fakta, kolla upp, veta.

Lärdom: Skillnaden mellan fakta, åsikter och sådant som är helt påhittat.

ÖVNING 2:

Viskningsleken med en twist

Den här övningen visar hur information kan förändras när den berättas vidare från person till person (en tidig läxa i att vara försiktig med rykten).

Gör så här: Låt eleverna sitta i en ring. Visa en detaljrik mening till första eleven. Låt meningen gå laget runt. Den sista eleven säger meningen högt.

EXEMPEL

”Den blå draken köpte tre röda äpplen men tappade ett i den djupa rosa sjön.”

DISKUSSION

Blev meningen likadan? Oftast försvinner detaljer eller ändras helt. Fråga eleverna: Om vi vill veta exakt vad som hände med draken, ska vi fråga den sista personen i ringen eller den första?

BEGREPP/NYCKELORD

Sanning, påhitt, rykte, förstahandskälla

Lärdom: Förstahandskällor är oftast mer pålitliga än ”kompisens kompis”.

ÖVNING 3:

Vem vill lura mig? - Reklamdetektiven

Gör så här: Berätta för klassen att två personer; Gunnar och Signe, pratar om ett par nya, glittriga gymaskor. Be eleverna räcka upp handen när de hör något som låter som att någon överdriver eller säljer in något för mycket.

EXEMPEL

Signe (Skoförsäljaren): "Här är världens bästa skor! Om du har de här på dig kommer du kunna hoppa över hela skolan och du kommer aldrig mer bli trött i benen. Alla de coolaste personerna har såna här!"

Gunnar (kompisen): "Jag har såna skor. De är jättefina, men de är ganska svåra att knyta själv och man får skavsår om man inte har strumpor i."

STÄLL FRÅGOR TILL KLASSEN

- Vem vill sälja skorna?
- Tror ni att man verkligen blir snabbast i världen bara av ett par skor?
- Vem litar ni mest på om ni vill veta om skorna är bra att leka i?

BEGREPP/NYCKELORD

Reklam, överdriva, luras, intresse

Lärdom: Att förstå att någon kan ha ett intresse av att överdriva eller ljuga (t.ex. för att tjäna pengar).

KÄLLKRITIK FÖR MELLANSTADIET (ÅK 4–6)

Tema: Sanning eller scam?

Börja lektionen med att ställa en utmanande fråga till klassen:

”Om jag säger att jag har vunnit 10 miljoner kronor i helgen, tror ni på mig? Vad krävs för att ni ska tro på det?” Låt eleverna svara. De kommer förmodligen be om bevis (kontoutdrag, bilder).

FYRA FRÅGOR ATT STÄLLA

I åk 4–6 handlar källkritik inte bara om att skilja på lögner och sanningar. Det handlar om att förstå varför någon berättar något. Idag ska vi lära oss att se det som inte syns vid första anblicken. Innan vi börjar granska verkligheten på våra skärmar behöver vi rätt utrustning. För att inte bli lurad av vinklad information eller fejkade nyheter ska vi använda oss av **tre ”gyllene frågor”**.

- **VEM?** Vem har lagt upp detta? Är det en expert som vet mycket om ämnet, en kompis som bara delar vidare, eller ett företag som vill tjäna pengar på dig?
- **VAD?** Vad vill de att jag ska känna? Om du blir väldigt arg, rädd eller jätteglad när du ser ett inlägg är det ofta ett tecken på att informationen är vinklad för att påverka dig.
- **VAR?** Varifrån kommer informationen? Kan du hitta samma nyhet på fler ställen, till exempel i en riktig tidning eller på TV-nyheterna, eller finns den bara på ett enda ställe?”

ÖVNING 1:

Vinklingsexperimentet

Den här övningen visar hur samma händelse kan beskrivas på olika sätt beroende på avsändare, syfte och perspektiv.

Gör så här: Läs upp följande tre korta texter för klassen. Alla handlar om exakt samma händelse: En skola har bestämt att stänga bollplanen under rasterna för att det har varit för mycket bråk där.

TEXT A: REKTORNS VECKOBREV

"För att skapa en tryggare och mer harmonisk utemiljö för alla våra elever har vi valt att erbjuda alternativa lugna aktiviteter på skolgården istället för bollspel just nu."

TEXT B: ARGÅ INLÄGGET PÅ INSTAGRAM

"Nu har skolan blivit helt galen. De har förbjudit oss att röra på oss! De stänger ner det enda roliga vi har för att de inte orkar hålla ordning. Dela om ni vill ha kvar fotbollen!"

TEXT C: NYHETSNOTIS I LOKALTIDNINGEN

"Skolan stänger bollplanen tills vidare efter en serie incidenter. Ledningen utreder nu hur man kan förbättra säkerheten på rasten."

DISKUSSION (GÅ IGENOM PUNKT FÖR PUNKT)

- **SYFTE:** Vad vill Text A uppnå? (Att få beslutet att låta positivt och genomtänkt). Vad vill Text B? (Att skapa ilska och förändring).
- **KÄNSLOR:** Vilken text använder "laddade ord"? (Text B använder "galen" och "enda roliga").
- **URVAL:** Vad berättar inte rektorn? (Att det har varit bråk). Vad berättar inte eleven? (Att det faktiskt fanns en anledning till stängningen).
- **SLUTSATS:** Vem är mest pålitlig om man vill veta fakta? (Ofta Text C, eftersom den inte försöker få oss att tycka något speciellt, men vi behöver fortfarande kontrollera fler källor).

BEGREPP/NYCKELORD

Perspektiv, objektivitet, mottagare

Lärdom: Sanningen har många ansikten. Bara för att något som står i en text stämmer, betyder det inte att du har fått hela bilden. För att förstå vad som faktiskt har hänt behöver man ofta titta på flera olika källor och fundera på varför de berättar som de gör.

ÖVNING 2:

Trovärdighets-stegen

Här tränar vi på att värdera källor utifrån expertis och motiv.

Scenario: Det sprids ett rykte online om att "Alla energidrycker kommer att förbjudas för personer under 18 år från och med imorgon".

Uppdrag: Rangordna följande källor från 1 (mest trovärdig) till 4 (minst trovärdig).

KÄLLA A: TIKTOK

En viral video på TikTok där en tjej gråter och säger: "Det är sant, jag såg dem ta bort burkarna i min butik!".

KÄLLA B: REGERINGEN

En officiell text på Regeringen.se där det står om nya lagförslag.

KÄLLA C: LÄSKFÖRETAGET

Ett stort läskföretag som skriver på sin hemsida: "Våra drycker är helt ofarliga, förbud behövs inte".

KÄLLA D: KLASSKOMPISEN

Din klasskompis som säger: "Min syrras kille jobbar på ICA, han vet".
"Våra drycker är helt ofarliga, förbud behövs inte".

DISKUSSION

- Varför hamnar Regeringen.se först? (De bestämmer lagarna, det är deras jobb att informera sakligt. Men även myndigheter kan ha perspektiv, därför är det bra att jämföra flera källor).
- Varför är läskföretaget klurigt? (De kan fakta, men de har ett intresse av att sälja. De är inte neutrala).
- Varför är TikTok-videon och kompisen osäkra? (Det kallas "anekdotisk bevisföring" – man utgår från en enda person, istället för en helhet. Det är ofta här rykten föds).

BEGREPP/NYCKELORD

Trovärdighet, expertis, motiv, rykte, officiell källa

Lärdom: Det handlar inte om VAD som sägs, utan om VEM som säger det. En källa kan låta väldigt säker på sin sak, men om de inte är experter eller om de tjänar pengar på att lura dig, är informationen inte värd mycket. För att hitta sanningen måste vi klättra uppför stegen till de källor som har som jobb att vara sakliga och neutrala.

ÖVNING 3:

Digital Detektiv – Granska rubriken

Här lär vi eleverna att känna igen "Clickbait" och fejkade nyheter genom att titta på språket.

Gör så här: Läs upp denna rubrik och korta text. Be eleverna hitta tre "varningsflaggor".

RUBRIK

DU KOMMER INTE TRO DINA ÖGON!!! 🤯 KLIKA HÄR
FÖR ATT SE VILKEN LÄRARE SOM BLIVIT GRIPEN AV POLISEN!

TEXT

"Enligt en hemlig källa har en lärare på en skola i Sverige gjort något olagligt. Det är totalt kaos på skolan och ingen får prata om det. Klicka på länken www.vinn-en-iphone-idag.ru för att se bilden på läraren!"

DISKUSSION OCH ANALYS (LÅT ELEVERNA HITTA FELEN)

- **Språket:** Användningen av stora bokstäver (Caps lock), massor av utropstecken och emojis (🤯) är typiskt för sidor som vill skrämma eller locka fram klick, inte informera.
- **Vaghet:** Vilken lärare? Vilken skola? "En skola i Sverige" är för luddigt för att vara en riktig nyhet.
- **Länken:** Titta på adressen. Den slutar på .ru (Ryssland) och lovar en iPhone. Domänen i sig avgör inte om en sida är trovärdig, men tillsammans med andra varningssignaler kan det vara en ledtråd. Det kan vara en klassisk "fälla" för att sprida virus eller stjäla lösenord genom att få dig att klicka på en osäker webbplats eller lämna ifrån dig information.

BEGREPP/NYCKELORD

Clickbait, varningsflaggor, vaghet, desinformation

Lärdom: En rubrik som skriker försöker oftast dölja att den inte har något viktigt att säga. Om en text försöker göra dig jättenyfiken, rädd eller lovar dig gratis saker, är det en signal att du ska stanna upp och granska källan innan du klickar. En riktig nyhet behöver inte använda massor av utropstecken för att vara viktig.

KÄLLKRITIK FÖR HÖGSTADIET (ÅK 7–9)

Tema: Makten över flödet

På högstadiet kan eleverna börja utforska hur algoritmer, sociala medier och AI påverkar vilken information de möter. Källkritik handlar nu inte bara om att avgöra om något är sant eller falskt, utan också om att förstå hur information väljs ut, sprids och påverkar våra uppfattningar.

STÄLLA DENNA UTMANANDE FRÅGA

”Tror ni att det ni ser på TikTok, Instagram eller YouTube är en spegling av verkligheten? Eller är det en spegling av er?” Förklara för klassen att källkritik på högstadiet inte bara handlar om att hitta en lögn. Det handlar om att förstå att det finns algoritmer för att visa innehåll som de tror att vi kommer att engagera oss i. För att navigera i detta flöde ska vi använda ett digitalt filter med fyra kritiska kontrollstationer:

- **ÄKTHET:** Är detta en primärkälla (den som såg det själv) eller en sekundärkälla (någon som tolkar eller berättar vidare vad någon annan sett)?
- **BEROENDE:** Är källan fristående, eller får den pengar eller makt av att sprida informationen?
- **TENDENS:** Är informationen vinklad för att väcka ilska eller hat? Kom ihåg: Ilska är ett av de vanligaste sätten att få något att gå viralt.
- **TID:** Är informationen färsk? Var vaksam på gamla bilder eller klipp som används i nya sammanhang för att lura folk.

ÖVNING 1:

Algoritmen & Ekokammaren

Den här övningen hjälper eleverna att förstå hur algoritmer påverkar vilka inlägg, videor och nyheter de ser i sina flöden.

Gör så här: Beskriv två fiktiva personer, Alex och Sam, som båda söker information om "Klimatförändringar" på sina mobiler.

ALEX SÖKNING

Alex har tidigare gillat videor som säger att klimatförändringar är en bluff och att elbilar är dåliga.

SAMS SÖKNING

Sam har tidigare följt forskare och aktivister som pratar om klimatkrisen.

DISKUSSION

- **VAD SER DE?** Om båda söker på samma ord, kommer de få samma resultat? (Nej, algoritmen ger dem det de redan "gillar").
- **EKOKAMMAREN:** Förklara begreppet. Om man bara hör röster som håller med en själv, hur påverkar det ens förmåga att vara källkritisk?
- **PROBLEMET:** Hur kan man veta vad som är sant om ens hela sökresultat är anpassat efter ens tidigare val och intressen?
- **LÖSNING:** Ett sätt att bredda sitt perspektiv är att aktivt ta del av olika källor, även sådana som utmanar den egna uppfattningen.

BEGREPP/NYCKELORD

Algoritm, ekokammare, filterbubbla, självbekräftelse, individualiserat flöde.

Lärdom: Ditt flöde är inte en tidning som visar världen som den är – det är en spegel som visar det du vill se. För att komma närmare sanningen måste du ibland medvetet söka efter källor som säger emot dig.

ÖVNING 2:

Expert, Aktivist eller Influencer?

Här får eleverna träna på att bedöma hur trovärdig en källa är i en värld där vem som helst kan låta som en expert. Många delar information och uttrycker sig övertygande, därför är det viktigt att fundera på vem som står bakom budskapet och varför.

Scenario: En ny "hälsotrend" sprids som säger att man ska sluta äta bröd helt eftersom det är "giftigt" för hjärnan.

Uppdrag: Eleverna ska värdera följande källor, motivera sina val och diskutera deras trovärdighet (rangordna 1–4).

KÄLLA A: INFLUENCER

En influencer med 2 miljoner följare som säljer egna "glutenfria kosttillskott".

KÄLLA B: LIVSMEDELSVERKET

Livsmedelsverket (en statlig myndighet som sammanställer och kommunicerar kostråd utifrån aktuell forskning).

KÄLLA C: DEBATTARTIKEL

En debattartikel i en kvällstidning skriven av en person som "själv slutade äta bröd och blev frisk".

KÄLLA D: VETENSKAPLIG STUDIE

En vetenskapligt granskad (peer review) studie publicerad i en medicinsk tidskrift

DISKUSSION

- **INTRESSEKONFLIKT:** Källa A har ett ekonomiskt intresse. Hen tjänar pengar på att du tror på infon.
- **ANEKDOTISK BEVISFÖRING:** Källa C berättar en personlig historia. Är det bevis för att det gäller alla? (Nej).
- **GRANSKNING:** Förklara "Peer-review" (Källa D). Peer review betyder att flera forskare har granskat studien innan den publiceras. Det gör inte att studien alltid har rätt, men den har blivit noggrant kontrollerad.

BEGREPP/NYCKELORD

Jäv, peer-review, auktoritet, ekonomiskt motiv

Lärdom: Många följare gör inte en källa mer trovärdig. En experts uttalanden vilar på bevis som andra har granskat, medan en influencer ofta utgår från personliga upplevelser och säljintressen.

ÖVNING 3:

Desinformation & manipulerat innehåll

I åk 7–9 måste vi prata om AI och Deepfakes. Här använder vi ett tankeexperiment. AI gör det enklare än någonsin att skapa bilder, filmer och ljud som ser eller låter äkta. Därför behöver elever lära sig att granska digitalt innehåll på ett källkritiskt sätt.

Scenario: Det sprids en video på en känd politiker som mitt under ett tal verkar säga något extremt elakt och olämpligt. Videon ser helt äkta ut och delas snabbt i sociala medier.

INSTRUKTION (GÅ IGENOM DESSA STEG MED KLASSEN):

- **Kontextkollen:** Var lades videon upp först? Var det på en officiell nyhetssida eller på ett anonymt konto på X (fd. Twitter) eller TikTok?
- **Sök efter fler:** Om en känd person säger något så extremt, borde det inte finnas med i ALLA tidningar då? Om bara ett konto visar det, är det en röd flagga.
- **Teknisk granskning (tänk efter):** Ser rörelserna runt munnen naturliga ut? Matchar ljudet och läpparna perfekt? (Deepfakes har ofta små darrningar vid kanterna). Titta efter tecken på manipulation, men utgå inte från att de alltid syns. Det viktigaste är att kontrollera var innehållet kommer ifrån och om det bekräftas av andra trovärdiga källor.
- **Syftet (Vem tjänar på det?):** Vem kan vinna på att filmen sprids och politikern framstår som elak? Finns det ett syfte att påverka hur människor tänker eller känner?

BEGREPP/NYCKELORD

Deepfake, kontext, viral, manipulation, cui bono, narrativ, desinformation, teknisk granskning

Lärdom: Det viktigaste är inte att avslöja varje manipulerad bild eller video – utan att ställa rätt frågor innan du tror på eller delar innehållet.

Från övning till verklighet

Vi hoppas att materialet och övningarna i den här handledningen blir ett stöd i ditt arbete. Men det viktigaste verktyget i klassrummet är fortfarande samtalet! Genom att ställa frågor, lyssna och resonera tillsammans får eleverna möjlighet att utveckla sitt källkritiska tänkande.

Tekniken förändras snabbare än vi hinner trycka "uppdatera", men behovet av mänsklig vägledning består. Genom att ständigt prata om källkritik, ifrågasätta det vi ser och tillsammans utforska AI-landskapet, skapar du en trygg hamn för dina elever.

- **VÅGA FRÅGA:** Uppmuntra eleverna att utmana sina egna filterbubblor.
- **VÅGA UTFORSKA:** Låt källkritik bli en naturlig del av undervisningen, oavsett ämne.
- **VÅGA VARA NYFIKEN:** Vi behöver inte ha alla svar, men vi måste ställa de rätta frågorna.

Källkritik handlar inte om att tvivla på allt.
Det handlar om att ge eleverna mod att ställa
frågor, söka kunskap och fatta välgrundade beslut.
Tack för att du är med och gör det möjligt.